

Istraživanja tekstilnog rukotvorstva u Istri

Tekstilno rukotvorstvo u Istri počelo je odumirati krajem 19. stoljeća zbog sve učestalije upotrebe kupovnih materijala. Sve do sredine 20. stoljeća u Istri su se tkanjem bavili muškarci, poluprofesionalni obrtnici. Prerada sirovina, a to su u Istri bili vuna, konoplja i lan, bila je ženski posao. Svaka je obitelj nastojala namiriti svoje potrebe za tekstilom. Pripremljenu sirovinu nosili su tkalcima, a zatim krojačima. Nakon Drugoga svjetskog rata tekstilno rukotvorstvo u Istri bilo je u svojoj posljednjoj fazi - posljednji tkalci radili su do kraja 1960-ih godina, i to uglavnom platno za tepihe - tapete, plahte - lancune, vreće - vriće, pokrivače - koverture, bisage i dr. Etnografski muzej Istre u sklopu projekta "Tkanje u Istri" počeo je istraživati tkalačku djelatnost, način tkanja, te sam postupak dobivanja sirovina za tkanje.

Ključne riječi: tekstilno rukotvorstvo, tkanje, tehnike tkanja, prerada tekstilnih sirovina, narodna nošnja, ženska tradicijska nošnja, Istra

Projekt "Tkanje u Istri"

Početkom 2001. godine Etnografski muzej Istre u Pazinu započeo je s projektom radnog naziva "Tkanje u Istri", koji je dio projekta "Tkanje u Hrvatskoj" kojeg je pokrenula dr. sc. Tihana Petrović iz Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Projektom se žele dopuniti saznanja o tekstilnoj proizvodnji u Istri te s tim saznanjima upoznati publiku putem radionica, izložbe i kataloga, a zamišljen je u tri faze. U prvoj fazi Etnografski muzej Istre organizirao je izradu kopije tkalačkog stana - krosne, koja je dokumentirana video-zapisom. U kolovozu, rujnu i listopadu 2002. održane su i radionice tradicijskog tkanja u prostorijama Etnografskog muzeja Istre koje je vodio tkalac Ivan Vošćon. Zatim će uslijediti izložba o tekstilnom

rukotvorstvu Istre popraćena katalogom, a na kraju planiramo objaviti opsežniju studiju s rezultatima istraživanja.

S obzirom na to da je ženska tradicijska narodna nošnja Istre sveobuhvatno obrađena u doktorskom radu dr. sc. Jelke Radauš-Ribarić, koji je prije pet godina napokon i tiskan u obliku reprezentativne knjige, svoja sam istraživanja usmjerila na preradu sirovina za tkanje - konoplje, vune i lana, ali i na djelatnost tkalaca, način njihova rada i komunikacije s kupcima, te na način njihova života u cjelini.

Budući da istraživanja još traju, u ovom sam se radu ograničila samo na istraživanje prerade konoplje i lana te na neke segmente tkalačke djelatnosti.

Uvod

Za izradu tekstila u Istri najčešće su se upotrebljavale konoplja i vuna. Lan se također sijao u Istri, ali u znatno manjoj količini jer je zbog svoje niže stabiljike davao kraće niti te zahtijevao više vode. Samo su ga iznimno, i to uglavnom imućniji ljudi, koristili za tekstilnu proizvodnju.

Nošnja od domaćeg materijala u Istri počela se relativno rano napuštati - već oko 1880. godine kada se počinju koristiti kupovni materijali. Pa ipak, tkalačka djelatnost u Istri preživjela je do sredine 20. stoljeća. Posljednji tkalci u Istri radili su i nakon Drugoga svjetskog rata - u Šoštariima i Čiprima do sredine 1950-ih godina, u Brinjanima do sredine 1960-ih, a samo je Mario Hrelja iz Žminja tkao do kraja 1960-ih godina.

Prerada konoplje i lana

Podaci o tekstilnoj proizvodnji na našem području sežu u daleku prošlost (Radauš-Ribarić, 1988: 14). Do početka industrijalizacije i urbanizacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća autarkičnost je bila jedno od obilježja seoskog načina života. Tako je i prerada tekstilnih sirovina uglavnom bila u rukama samih obitelji, poglavito žena. Za razliku od ostalih dijelova Hrvatske, u Istri i Hrvatskom zagorju tkanje je bilo muški posao, poluprofesionalnog karaktera.

Sijanje

Konoplja se sijala u mnogim krajevima Istre, dok sam potvrdu o sisanju lana dobila samo u Žminjštini, Pazinštini, Motovunu i Lanišću. Posebnost je Lanišća to što se sjeme koristilo za prehranu i kao lijek za životinje.¹ U Rakotulama (Pazinština)

¹ Kazivačica Marija Žmak Spinotti iz Lanišća spominje kako se laneno sjeme kuhalo i dobivena tekućina davala kravi koja se tek otelila da popije kako bi bolje jela. To je bilo općenito zdravo za *blago*. Ista kazivačica rekla je kako se svinjama kad su bile slabe ili kad nisu htjele spavati i bile nemirne davalo zobati sjeme od konoplje.

obitelj Antona Rabaka sijala je lan za tekstilnu proizvodnju, a kazivač se sjeća kako su njegove sestre prele lan. U ostalim mjestima, primjerice u Brinjanima, ističu da nisu sijali lan jer je zahtijevao puno vode. Kako je Istra oskudijevala vodom, to očito nije bila baš najpogodnija kultura za uzgoj.

Konoplja se sijala u ožujku, do početka travnja - *do prvog avrila* (do prvog travnja). Sijala se gusto, na malom, uskom, ali vrlo kvalitetnom i dobro pognojenom komadiću zemlje - *lihi*. Kako su se obradive površine najčešće nazivale po kulturi koja je na njoj bila zasijana ili posađena, tako je i ta *liha* dobila naziv - *konopljak*. Konoplja koja se sijala za sjeme, sijala se na rijetko. Kazivačica iz Lanišća spominje dvije vrste konoplje - *sjemenice* (za sjeme) i *vršenjice* (za dobivanje tekstila). *Sjemenice* su se kasnije čupale - *rile*. Za sjeme se obično ostavljala deblja i čvršća konoplja. U Radetićima se zemlja prvo pognojila, izorala i tek onda pograbljala. Nakon toga, sijala se konoplja, a zatim zemlja opet poravnala grabljama tj. *rakljala*. Kazivačica Ana Voščon ističe kako su oni bili bez zemlje pa im je teta dala svoju zemlju za sisanje konoplje. Na kraju cijelog posla djevojke su sebi isprele pređe za dvije plahte - dva *lancuna*, a isto toliko dobila bi i njihova teta. I inače su bogatiji davali sirovinu siromašnijima da im ispredu pređu. Na taj su si način i oni koji nisu imali zasijane konoplje privredili pređu.

Kazivačice kažu da je sisanje konoplje bio i muški i ženski posao. Sijalo se iz posude - *sića*. Iz *bisaga* (platnena torba skrojena od jednog komada platna čiji se krajevi podviju i zašiju tako da čine dva "džepa", nosi se preko ramena tako da su džepovi s vanjske strane, a ima i većih u kojima se teret tovario na magarca) sijalo se samo žito i pšenica, i to je bio isključivo muški posao. Sijati se moralo pažljivo kako bi se sjeme ravnomjerno rasporedilo. Taj se postupak ponavljao još jednom.

Branje i močenje

Konoplja je *potrpila*, tj. dobro je podnosila sušu tijekom ljeta. Ona se nije rezala, već čupala rukama - *gulila rukami* (Radetići, Brinjani) ili *rila, skubla* (Lanišće). To se svugdje u Istri radilo u osmome mjesecu, primjerice poslije *petnajstog angušta* (15. kolovoza) - tj. *Svete Marije - Velike* (Brinjani). Kada se počupao jedan rukohvat konoplje - *rukova* (Križastina - područje Kringe, u koje spadaju Brinjani i Radetići) ili *macić* (Ćićarija), onda se jedan takav rukohvat povezao konopljom ili šibom od vrbe - *bekvom* (*Salix viminalis*). Deset *rukova, macića* povezivalo se u jedan *faš*. Obično se konoplju nastojalo počupati u jednom danu i zbog toga se zvalo susjede ili radnike za pomoć, ali su uglavnom same žene čupale konoplju i dolazile pomagati jedna drugoj. Isti dan bi se snopove povezanih konoplji natovarilo na kola i odvezilo kući - *nakrgalo na voz i popeljalo doma*.

Sljedeći postupak bilo je močenje konoplje. U Radetićima su konoplje močili na Limskom kanalu, dok se, npr., u nedalekim Brinjanima konoplja vozila na obližnju lokvu - *močilje* ili, kako bi u Pazinštini (Ćipri) i Žminjštini (Žminj, Šoštari) rekli - *puč* ili *kalić* (s tom razlikom da je *puč* dublja i uža, a *kalić* plića i šira lokva). U Ćićariji se konoplja također vozila u obližnju lokvu.

Na Limski kanal kretalo se već oko dva sata poslije ponoći (Brinjani). *Faše* bi poslali u morsku vodu jedan do drugoga, pazeći pritom da konoplja ne ostane na suhom kada nastupi oseka. Zatim bi na tako posložene *faše* stavili kamenje. Kazivačica iz Radetići sjeća se kako su i drugi ljudi dovozili svoju konoplju i slagali je jednu do druge tako da se po njoj moglo i hodati.² Mjesto na kojem su se močile konoplje označavalo se, npr., kamenom ili drvom.

Na Limskom kanalu konoplje su se močile četiri do pet dana, u *močilju* bi se konoplje ostavile do osam dana, a u Lanišću i Žminju kazivači spominju čak i deset dana. Svi se kazivači sjećaju da su jako zaudarale. U *močilju*, *puču* voda je bila slatka, dok je morska, slana voda brže i ljepše djelovala pa bi konoplja močena u morskoj vodi bila bjelja od one močene u slatkoj vodi, ali bi, ističu tkalci, i brže pucala pri tkanju. Što je duže konoplja bila namočena, to je kasnije bilo lakše odvojiti pozder (drvenasti dio stabljike). Kazivač iz Rakotula spominje kako se ponekad, osim u lokvi i moru, znalo konoplju namakati i u koritu u kojem su se obično gazile masline. Stanovnici Rakotule inače su konoplju močili u moru kod Poreča.

Sušenje i trlićanje

Nakon močenja konoplja bi se isprala i lišće je ostalo u moru, a *ručice* su se nosile kući i odmah stavljale sušiti, obično uz neki zid. Josip Milićević u svojoj doktorskoj disertaciji (Milićević, 1987: 67) donosi podatak da se takav uspravni snop konoplje nazivao *stava*. Tako bi se konoplja sušila četiri do pet dana (u Čičariji dva do tri) sve dok ne bi došlo vrijeme i skupile se žene da konoplju *stuku*. Za to je trebalo pripremiti panjeve - *coke*. Takav komad drva ispilio bi se uzdužno po sredini i napravila bi se zakošena udubina. U Roveriji (područje Vodnjanštine) on se nazivao *daska za konoplju* (Milićević, 1987: 68). U tu udubinu stavljao bi se rukohvat po kojem se tuklo s *tukačem*, *tucalom* (Žminjština, Križaština). *Tukač* ili *tucalo* pomagalo je za obradu konoplje u obliku noža, s drvenom drškom u koju je bio usađen pravokutni komad tupog metala. S njime bi se udaralo po konoplji. Osim *tukača*, za to je mogla poslužiti (Pazinština, Čičarija) i nenaoštreana strana *maršana* ili *kortelača* - alatke zakrivljenog sječiva. Po konoplji bi se udaralo s tupom stranom. Udaralo bi se po udubini u koju bi se umetnuo rukohvat konoplje, a sam bi se rukohvat pomalo pomicao. Pozder ispadao bi van, a ostajao bi lik od kojeg se dobivala dugačka nit - *vlas*.

Konoplja se tukla po toplom vremenu, od osam ujutro do pet poslijepodne dok je bilo sunca, a posao koji nije bio dovršen do pet sati ostavljao se za sutra, kako bi se opet radilo po toplini. Žene su sve to nastojale obaviti u jednom danu. Kada bi se *stukle* dvije ručice, svaka zasebno, stavile bi se zajedno i ponovno tukle. Za udaranje *maršanom* po konoplji u Radetićima se govorilo da se *griča*. Kazivač iz Žminja kaže da su konoplju iz *gušta* tukla i djeca.

² Kazivač Ivan Voščon ispričao je na jednoj od radionica tkanja kako se kao dijete skoro uto-
pio sjedeći na konoplji koja se odvezala. Plutajući na njoj, počeo se udaljavati od obale, a
članovi njegove obitelji hodali su za njim dokle su mogli. Kako nisu znali plivati, on je odlazio
sve dalje i dalje. Srećom, u blizini se našao netko tko je znao plivati i tako ga spasio.

Nakon toga konoplja bi se stavila na sunce, pa na trlicu. Trlica je mogla biti ili na četiri noge i s dva mjesta za trličanje, pa su na njoj istodobno mogle raditi dvije žene, ili s dvije noge i jednim mjestom za trličanje, pa bi se iz zida izvadio jedan kamen - *grota* - i unutra stavio drugi kraj trlice koji se morao dobro učvrstiti, jer je trlica morala čvrsto stajati. S obzirom na to da je taj posao bio težak i zahtjevan, obično su *trličale* starije, iskusnije žene. Konoplja bi se presavila, uhvatila za sredinu i stavila na trlicu. S pomičnim drvenim tupim dijelom udaralo se po konoplji a ona bi se povlačila.

Zatim se pređu stavljalo na *greben, gradašu* - drvenu dasku u koju su bili utaknuti čavli. Sve kraće niti ostajale su na grebenu. One su se nazivale *štupa* i starije su je žene sakupljale u košaru i od njih zavijale *kudilju, kudeljju* (Žminjština). Duge niti, najduže i najljepše - *vlas* ostajale bi pri grebenanju u ruci i od njih su se zavijala povijesma - *povisma, povesma* (Žminjština). *Štupa* iz *kudilje* prela bi se za niti potke, a *vlas* iz *povisma* za niti osnove.

Pređenje

Pedesetih godina 20. stoljeća u kući Ane Udovičić iz Radetići bilo je čak tisuću klu-paka povjesma i kudjelje - *miljar povismi* i *kudilja*. Kazivačica se sjeća kako su ona i njezine sestre uspjele sve to ispusti tijekom jedne zime. Te je godine čak njihova baka obavljala neke kućanske poslove umjesto njih, npr. prala posude, kako bi djevojke mogle presti. I još bi ih uvijek upozoravala ukoliko bi se malo zapričale: "*Študijajte, jena drugu ne gledajte, predite, jer će doći zimi kraj, ćete spresti, zaš je jako puno.*" (Radite, nemojte gledati jedna drugu, predite, jer će zimi doći kraj, morate ispusti, jer je jako puno prede). Kazivačica je u to doba imala trinaest godina i nije još bila vješta u pređenju, pa bi joj se znalo dogoditi da joj ispadne vreteno. Sjeća se da joj je starija sestra uvijek govorila: "*Nemoj da ti pa vreteno. Jako je grdo čuti vreteno kad pada.*" (Nemoj da ti padne vreteno. Jako je ružno čuti vreteno kako pada).

Jedna od najčešćih obveza djevojaka i žena bilo je upravo pređenje. Pri pređenju moralo se paziti da ispredena nit bude tanka. Vretena su najčešće bila od jasenova drveta. Vreteno se vrtjelo u smjeru kazaljke na satu, osim u slučaju kada bi se dvije niti spajalo u jednu. Tada bi se vreteno okretalo u smjeru suprotnom od kazaljke na satu - *znopako vrtilo*. To je bilo sukanje pa su kazivačice govorile "*smo sukale znopako*" (sukale smo u obrnutom smjeru).

Preslice su bile najčešće drvene, izrezbarene - *našarane* (Milićević, 1987: 70), a znali su ih mladići izrađivati za svoje djevojke. Međutim, kazivačica iz Radetići sjeća se kako su žene znale kao preslicu upotrijebiti i trstiku koju bi jednostavno odrezale u blizini. Na gornjem kraju nožem bi učinile prerez, rupu - *škulju* kroz koju su provlačile vrpcom kojom su vezale pređu - *povismo* za preslicu. Kazivačica Ana Udovičić i sama je napravila takvu preslicu i pokazala kako prede. Preslicu bi žene obično zataknule za pas i još jednom vrpcom učvrstile pod pazuhom. Još se znalo u Istri *povismo* omotati komadom kože izrađenim od mjehura ovce ili koze. Preslica s takvim komadom kože nazivala se *preslica s botom*.

Prva nit radila se na užetu - *vužetu* koje se kasnije objesilo u prostoriji koja je služila i kao spremište - *konobi*. U postupku predenja bilo je neophodno i slinom namočiti nit - to se zvalo *pljukanje*. Ukoliko nije imala sline, popila bi malo *smrikve* -bezalkoholnog pića od bobica smrike (*Junniperus communis*) i nastavila posao.

Prelo se obično zimi, u večernjim satima - kazivačica kaže da im je baka čistila *kudilje*, tj. izbacivala preostali pozder kako bi one mogle presti. Djevojke su sjedile uz svijecu ili uljanicu, a kasnije i uz *petrolejku*, dok bi muškarci mogli sjediti i u mraku. Pred djedom su djevojke uglavnom šutjele, a kad bi on otišao u krevet pred majkom su i bakom malo slobodnije - *prošperije* pričale o drugim djevojkama i momcima, međusobnim simpatijama, svadbi i udaji i slično.

Kvaliteta pređe razlikovala se od kraja do kraja. Tako, npr., žene na Križaštini tvrde da su osim njih i djevojke *Bezice* preko Drage prele lijepo - *prele lipo*, dok su djevojke *Benećanke*, prema Svetom Lovreču, *prele grdo* - prele ružno, jer su one više bile gradske žene.

Bilo je i dana kada se nije smjelo presti - to su bili tzv. *Sveti neprelci*. Obično bi baka kazivačice govorila: "*Morate študijati presti do drugoga mjeseca, mi bismo rekli lipo istrijanski šičanj - do šičnja.*" (Morate raditi presti do drugoga mjeseca, mi bismo rekli lijepo po istarski od siječnja do siječnja). To je bilo zato što su se nakon tog datuma redali *Sveti neprelci* - Sveta Agata (5. veljače), Sveta Foška (13. veljače), Sveti Valentin (14. veljače), Sveti Mladenci³ te Sveta Marija *Marćenica* (25. ožujka) kada se nije smjelo ni plesti. Ako bi se pletući na taj dan netko ozlijedio iglom, govorilo se da je ozlijedio Majku Božju. Kada je postojala zabrana za pletenje obično se nije niti prelo. U Radetićima i Brinjanima, točnije na Križaštini, nije se smjelo presti na Pust "*aš da biš vidija guža*" (jer da bi vidio gmizavca). Na upit što su to guži kazivačica je rekla da su to "*gadi - zmije i guži, a guž vam je crn, mi mu rečemo guž, a neki mu reče gad. Kroz lito znate, već se sprema proljeće, guži izlaze van. Bismo sakrili vretena, preselile u neki kantun. Moja mati bi to pokrila i sakrila aš to da bismo vidili guža.*" (zmije i gamad - gmizavci, a gad vam je crn, mi za njega kažemo guž, a netko kaže gad. Tijekom godine, znate, već se sprema proljeće, gmizavci izlaze van. Mi bismo sakrili vretena, preselili ih u neki kut. Moja bi majka to pokrila i sakrila jer da bismo (inače) vidjeli gmizavca).

Kolovrat ili, kako ga u Istri najčešće zovu, *makinu za presti* kazivačica iz Radetića vidjela je samo kod jedne imućnije žene. Po njezinom kazivanju starije žene nisu smatrale kolovrat dobrim, jer se na njemu nije oprela čvrsta i lijepa nit, već uvijek debela. I drugdje je kolovrat bio novina i koristile su ga samo poneke žene.

Žene su plele kad god se ukazala prilika, jer se plesti moglo i napamet dok je za predenje bilo potrebno više koncentracije kako bi ispredena nit bila lijepa i pravilna. Tako su prele na ispaši stoke, kod čuvanja ovaca ili krava, ali nikako u hodu.

³ Kazivačica Ana Vošćon tvrdi da su Sveti Mladenci blagdan u veljači, poslije Svetog Valentina, dok ostali kazivači, kao i lokalni svećenik vlč. Drago Petrović, tvrde da se radi o 28.12. tj. Nevinoj dječici, ali ne znaju je li na taj dan bilo zabranjeno predenje. Kazivačica tvrdi da se i druge starije žene u njezinom selu sjećaju da je to bilo u veljači, ali ne znaju točan datum.

Osim toga, na *Pust* se plesalo za konoplju. Zimi se plesalo u zatvorenom, u nekoj kući, što se nije sviđalo starijim ljudima *aš da se dere pod*. A za *Pust* bi ih nagovarali mladi: "*Ma dajte, neće vam konoplja uroditi ako ne puštite. Danas je Pust. Danas treba da puštite plesati kad imate mista. I treba vam uroditi konoplja, ko ne, ne bi vam konoplja urodila.*" (Ma dajte, neće vam konoplja uroditi ako ne dopustite. Danas je *Pust*. Danas morate dopustiti ples kada imate mjesta. I treba vam uroditi konoplja, ako ne (dopustite ples), ne bi vam konoplja urodila).

Prematanje, bijeljenje, bojanje

Nakon što bi je žene marljivo isprele, preda se motala u *štrene*. Tri ispredena vretena činila su jednu *štrenu*. To se radilo na pomagalu koje se zvalo *rašak*. U Istri je on mogao izgledati poput dvostrukog slova T, samo što su gornja i donja prečka bile postavljene u križ u odnosu jedna na drugu. Drugi tip *raška* namatao se pokretanjem ručke kojom su se okretale četiri ručice postavljene kao kotač, a koje su na svojim krajevima imale udubljenje u obliku slova "U", u koje je upadala nit. Nakon toga, *štrene* su se povezale na jednom kraju te lužile ili bijelile. Za to je služila drvena posuda - *čabar driveni*. Svaka *štrena* bi se rastegla, ostavši pritom povezana na jednome mjestu (kako se niti ne bi pomiješale - *zakransale*), i polila lugom - vrućom vodom u kojoj se prokuhao pepeo. Nakon što bi u mokrom lugu stajale po pet do šest dana, stavljale su ih na ruke i *strunile ča taj lug* - uklonile taj pepeo. Nakon toga bi ih opet poslagale u *čabar* i kuhale *lušiju* (vruća voda s pepelom) na nju. Povrh *štrena* stavljao bi se komad platna - *tarač*. U *čabar* se uvijek nalijevala topla voda s *lugom*. Kada bi se voda ohladila, izvadio bi se čep koji se nalazio na dnu *čabra* i hladna bi voda iscurila, a topla bi se ponovno morala doliti. *Štrene* su u toploj mješavini vode i pepela morale biti po tri, četiri dana. Voda se stalno mijenjala - *zajno gambijevala*: čim su se u njoj mogle držati ruke, bilo je vrijeme da se promijeni. To je bilo *mučno delo* - težak posao, koji se obično radio zimi kada nije bilo posla na polju. Nakon luženja, iscijedila bi se voda i žene bi *čabar* sa *štrenama* ponijele na lokvu i tamo ih oprale na velikom kamenu - *perilu* - *velikoj škrlji*. *Štrene* bi se prale s drvenom daskom kojom se roba udarala - *peranicom*.⁴ Nakon pranja, *štrene* bi se sušile na nekom kolcu ili trski.

Štrene bi se bojale uglavnom kada su se od konoplje radile vreće koje su gotovo uvijek bile na pruge - *na rige*, a rijetko kad bijele. Najčešće bi se bojale u crno ili crveno. Svi kazivači s kojima sam razgovarala sjećaju se samo kupovnih boja.

Prematanje

Štrene bi se namatale u klupka na pomagalu koje se zvalo *motovilo*, *motovilnjak*. *Motovilnjak* ili *motovilo* je u *coku* uglavljena osovina s dvije u križ spojene letvice na

⁴Naziv *peranica* koristi se i za jedan malen dio tkalačkog stana. To je drveni dio utaknut u gredu koji je služio za pridržavanje palice kojom se zatezalo stražnje vratilo. Izgleda kao malena *peranica* kojom se prala roba, pa je po tome i dobio naziv.

dnu šire i na vrhu uže. One su na svojim krajevima bile spojene s četiri poprečne letvice koje su imale blagi pad. Tako se štrena prebacila na motovilo, a zatim polako premotavala u klupka. Pređu se premotavalo u klupka - na *vitve, vitle*. Deset takvih klupaka povezalo bi se zajedno - u *tombol*. Tako pripremljeni *tomboli* nosili su se tkalcu.

Dota

Kazivačica iz Radetići kaže kako je djevojka za miraz - *dotu* trebala uvijek imati parni broj plahti - *lancuna* (4, 6, 8, najčešće 12), zatim jastučnice - *intimele* i prekrivače - *koverture*. Majka Ane Voščon imala je 18 plahti za miraz - *lancuni* za *dotu*, dok je ona sama imala 6 debelih *lancuni* i 2 tanka, jednu deku - *punjavu*, par haljina, suknji - *kotula* i 4-5 ručnika - *šugamana*. Pa ipak, svi se kazivači slažu da je veličina *dote* ovisila o imovinskom stanju dotične obitelji. Tako, npr., kazivačica iz Radetići spominje susjedu koja se udala bez *dote*. Svi ističu kako se dolaskom u muževu kuću nevjesti nije kupovala roba, već je nosila ono što bi donijela sa sobom, ako je imala. Ili, kako kaže narodna uzrečica: "*Kako je ko ima dugi špag.*" (Koliko je tko mogao priskrbiti). Obično su roditelji određivali sinu snahu ili djevojci muža, ali kazivači se slažu da se partner najčešće birao iz svoga društvenog sloja ili, kako bi narodne uzrečice rekle: "*Ne kumpari siromah s bogatim.*" (Ne ide siromah s bogatim) ili "*Bisaga s bisagom, vrića s vrićom. Ali vajk je bila bolja vrića nego bisaga.*" (*Bisaga s bisagom, vreća s vrećom. Ali uvijek je bila bolja vreća nego bisaga*).

Nošenje pređe tkalcu

Žene u Istri nisu, kao u ostalim dijelovima Hrvatske, same tkale već se opredena nit namotana u klupka nosila tkalcu - poluprofesionalnom obrtniku koji bi izradio platno za nju. Nakon toga, platno se nosilo krojaču koji bi izradio naručeno. Djevojke iz Križastine nisu nikada same nosile pređu tkalcima, već bi išle u pratnji majke ili bake. One su i bile te koje su određivale narudžbu. Međutim, tkalac Ivan Voščon sjeća se da su djevojke *Bezice* preko Drage same donášale predivo. Za njih kazivačica Ana Voščon ističe da su bile *drugačije*. Time je htjela reći kako su žene u njezinom kraju uglavnom bile kod kuće, a izlazile su samo uz pratnju majke, brata ili sestre, dok su *Bezice* bile slobodnije i same su znale izlaziti u javnost.

Najčešće su naručiteljice predlagale tkalcu koju će vrstu pređe iskoristiti za pojedine tekstilne predmete. Tako je najbolja pređa bila za *lancune*, pređa lošije kvalitete za *grde lancune*, a najlošija se upotrebljavala za vriće. Iako su naručiteljice određivale koja će se pređa u koju svrhu upotrijebiti, tkalac bi je naposljetku sam još jednom pregledao i razvrstao. *Vlas* je naziv za pređu od najbolje niti, pređa slabije kvalitete jest *kudilja*, a najlošija *škart*. Tkalci su podatke o naručitelju upisivali u svoje knjige, kako bi znali tko je što naručio i koji je rok narudžbe.⁵

⁵ Nažalost, svi tkalci s kojima sam razgovarala svoje su knjige bacili ili spalili smatrajući ih nevrijednim i nepotrebnim.

Donesena klupka izvagala bi se na vagi na funte - *pezi na funte* (1 kila = 1,8 funti) i taj se podatak upisivao u tkalačku knjigu. Po težini - u *funtima*, ali i po debljini otkane niti, tkalac bi već odoka znao reći naručitelju koliko će mu otprilike platna - *robe* satkati. Tako je Ivan Voščon upisivao težinu donesenih klupaka, ime naručitelja, mjesto od kuda je naručitelj i koliko će mu otprilike platna *izaći*. Isto tako, u sama bi klupka stavljao papirić s vlasnikovim imenom, kako se ne bi pomiješala s tuđim klupcima.

Mario Hrelja i Romano Maretić odredili bi po težini u *funtima* i debljini niti koliko će platna otkati. Tako je, npr., 1 funta tankog prediva davala dva *lakta* (1 lakat = oko 70 cm) dužine platna, ponekad 2 lakta i 20 centimetara (ako je bila iznimno dobre kvalitete, jako tanko opredena). Nit druge kategorije davala je *lakat* i tri četvrtine, a jako debela nit *lakat* i pol. Od najlošije opredene niti - *štupe* - dobivalo se do jednog lakta dužine.

Žene bi obično tkalcima donosile i nagradu, neovisno o plaći. Ponekad je to bila litra ili dvije vina, a običaj je bio da se donese mast ili slanina te raženo brašno. Raženo brašno donosilo se tkalcu zato što je on mješavinom raženog brašna i vode premazivao niti osnove razapete na tkalačkom stanu. Ta smjesa - *mazilo*, pržila bi se u zdjeli - *padeli*. *Mazilo* se nanosilo četkom od biljke rdobrade (*Chrysopogon gryllus*) - *kartačom od kršina*. Četka se držala u desnoj ruci iznad niti, a tkalac je lijevom rukom ili drugom četkom prolazio ispod niti. Tako bi se zagladile niti da pređa bude glatka - *da preja dođe glatka*. Nakon toga premazao bi ih i salom. Isto tako, zamastio bi i tkalački čunak - *naviželu* ili *barketu* da lakše klizi.

Tkalac bi rekao ženi koja je donijela pređu za koliko otprilike dana može doći po gotovo platno. Obično bi tkalac produžio rok za predaju gotovog proizvoda kako bi si osigurao dovoljno vremena, te da kupci bez potrebe ne dolaze ranije. Pazilo se da naručitelju koji je dolazio iz daleka platno bude dovršeno do dogovorenog datuma, dok je nekom iz blizine bilo moguće i usmeno poručiti na misi ili pri susretu kada da dođe po *robu*. Otkano platno stavljalno se sušiti i namatalo u *balu* koja bi se povezala s jednim *špagom*. *Bala*, u koju se opet stavljao papirić s imenom vlasnika i satkanom dužinom u *laktima*, čekala je da vlasnik dođe po nju. Gotovu *balu* žene bi stavile na rame i tako je nosile kući.

Tkanje

Većina tkalaca s kojima sam razgovarala počela je tkati nakon smrti oca koji je bio tkalac. Smrću oca ostalo je nedovršenog posla, pa su tako neki od sinova odlučili dovršiti njegove narudžbe, a zatim su im ljudi nastavili dolaziti s novim narudžbama i očev bi se posao nastavljao. Tako su neki nastavili raditi kao tkalci još 4-5 godina. Neki od njih (npr., Ivan Voščon) čak su imali vlastiti obrt koji je bio registriran i na koji su plaćali porez. Međutim, tržište se smanjivalo, pa su se mnogi od njih preusmjerili na rad u tekstilnoj industriji ili rudarstvu.

Prije nego je počeo tkati, tkalac bi obično zazvao Boga ili se prekrižio. Tkcima je najčešće pomagao netko iz obitelji motati niti za potku na komadić trstike pomoću

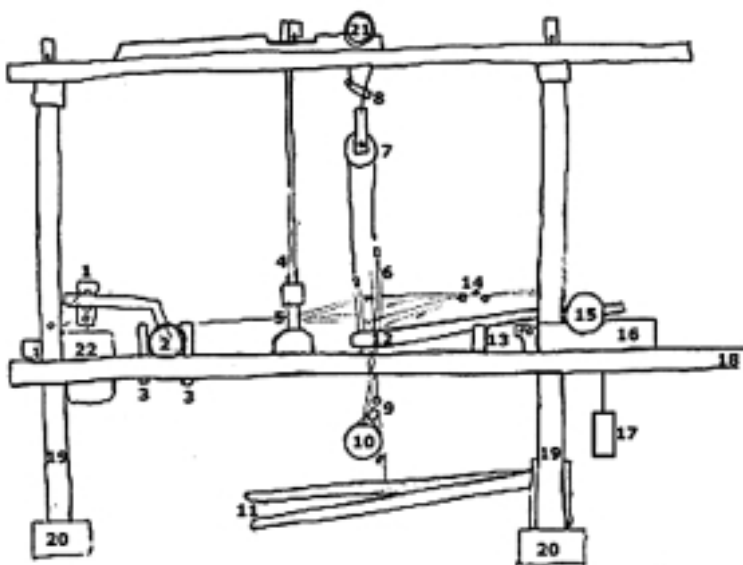
pomagala koje se zvalo *špoladur*. Tako namotana nit na komadiću trstike nazivala se *špola*. *Špole* bi se umetale u tkalački čunak - *naviželu*, *barketu*. Neki od tkalaca s kojima sam razgovarala naučili su svoj zanat upravo pomažući ocu tkalcu namatati *špole*.

Tkalci su tkali na tkalačkom stanu koji se u Istri naziva *krosna*, *krošnje* (Ćićarija - Lanišće), a u Bujštini su se zadržali talijanski nazivi: *telajo*, *taler*, *telarija* ... (Milićević, 1987: 74).

Josip Milićević (1987: 75) ističe u svojoj doktorskoj disertaciji kako je istarski tip tkalačkog stana sličan furlanskom. To je logično ako znamo da su tkalci iz Karnije, tj. alpskog područja između Furlanije i Koruške dolazili u Istru tkati sezonski. Neki od njih nastanili su se u Istri, a mnogi su zadržali nadimak *Krnjel*, upravo po svom nekadašnjem zavičaju (Radauš-Ribarić, 1972: 26). Raspravljajući o rodnoj dimneziji tkalačkog zanimanja, Milićević smatra da nema dokaza da je u ranijim razdobljima tkanje u Istri bilo isključivo muško zanimanje, jer su doseljenici u Istru tijekom 16. stoljeća došli iz dinarskih krajeva, gdje su se tkanjem bavile žene.

Dijelovi su tkalačkog stana *grede* (donje horizontalne grede), *gredice* (grede na kojima je smješteno veliko i malo vratilo), *stranice* (vertikalne grede); prednje vratilo ili *malo vrtilo*, stražnje vratilo ili *velo vrtilo*; *podložnjaki* ili *podložnice*; *češlji* (nićanice) koji su bili špagom privezani na *škripce*, *kolature*; zatim brdo ili *kartela* (nekada od trstike, zatim željezna) koja je bila uglavljena u drveni, pomični dio - *prebijaku*, *prebijavnicu*; *tiran* - komad drva kojim se zatezalo prednje vratilo kako bi tkanje stajalo napeto, *navižela*, *navičela* ili *barketa* (tkalački čunak); zatim razni klinovi - *klini*, *palica* kojom se zatezalo stražnje vratilo istodobno s otpuštanjem *tirana*; *peranica*, drveni dio koji je dobio naziv po tome što izgledom podsjeća na spravu kojom se prala roba, a koji je pridržavao *palicu*; zatim su tu još *bakete* (obično tri), kojima su se niti osnove držale razmaknute u zijevu, uteg koji je *bakete* povlačio prema nazad kako se ne bi pomicale zajedno s nitima osnove - komadić drva (dva) kojima su škripci i podložnjaci bili povezani i kojima se mogla regulirati visina.

Crtež 1. Arsen
Pletenac, uredio:
Robert Bilić

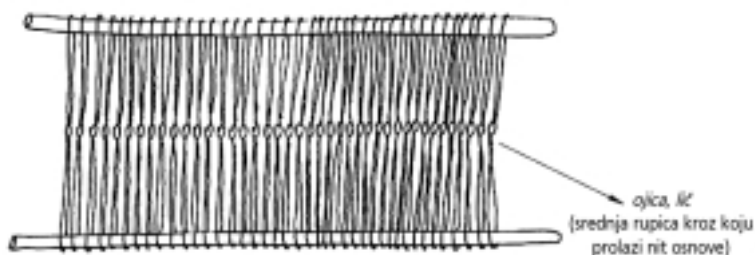

Tehnički nazivi:

1. Pomagalo za zatezanje prednjeg vratila
2. Prednje vratilo
3. Klinovi
4. Bilo
5. Brdo
6. Nićanice
7. Škripci
8. Regulator visine nićanica i škripaca
9. Prečke za koje su privezani podložnjaci
10. Donje vratilo
11. Podnožnjaci
12. Palica koja zateže i otpušta stražnje vratilo
13. Držac palice
14. Palice koje razdvajaju niti osnove
15. Stražnje vratilo
16. Držac stražnjeg vratila
17. Uteg
18. Gornja horizontalna greda
19. Vertikalna greda
20. Donja horizontalna greda
21. Gornje vratilo
22. Sjedalica
23. Srednja rupica kroz koju prolazi nit osnove

Nazivi u dijalektu:

1. *Tiran*
2. *Malo vrtilo*
3. *Klini*
4. *Prebijavnicica*
5. *Kartela*
6. *Češlji*
7. *Koloturi, škripci*
8. *Ključ*
9. *Balancini*
10. *Malo vrtilo*
11. *Podnožnice*
12. *Palica*
13. *Peranica*
14. *Bakete*
15. *Velo vrtilo*
16. *Cokule*
17. *Uteg*
18. *Gredica*
19. *Stranica*
20. *Greda*
21. *Malo vrtilo*
22. *Sjedalica*
23. *Ojica, lič*

Crtež 2. Arsen Pletenac

Tehnički naziv:

Nićanice

Naziv u dijalektu:

Češlji, ličari (Žminj)

Crtež 3. Arsen Pletenac

Tehnički naziv:

Držac palice kojom se zateže i opušta stražnje vratilo

Naziv u dijalektu:

Peranica

Otkano platno zatezalo se na prednjem vratilu. Kada bi ga se otkalo previše i kada je počelo smetati tkalcu, premotao bi ga na vratilo koje je bilo špagom privezano za gredu i koje je visjelo između *podložnica* i platna. Kasnije su izmislili sustav sa zupčanikom koji se pokretao i na taj način potezao platno na to treće vratilo. Tkalci su spomenuli i *cindelu* (Žminj, Ćipri), *raspinjač* (Kringa) - željeznu ili drvenu (Kringa) spravu koja se preklapa i ima četiri zuba. Kada bi se *cindela* zategnula, ona bi držala platno napetim - inače bi *kartela* pukla. *Krosna* se obično nalazila u *konobi* uza zid jer su joj noseće grede bile uglavljene u zid i strop kako se ne bi klimale. *Konoba* u koju bi *krosna* bila smještena zvala se *krosnarica*.

Platno se tkalo s četiri nićanice - *češlja*, tako da su se niti osnove uvodile u prvu i treću, tj. drugu i četvrtu. Vreće i *bisage* tkale su se s dva *češlja*, ali su se tada kroz brdo - *kartelu* provlačile dvije niti. *Češalj* je imao u sredini rupicu koja se nazivala *ojica* i kroz koju su prolazile niti osnove. U Žminju se za *ojicu* govorilo lič, a za *češalj* - *ličar*. *Češalj* je mogao biti *unjeli* (dvije nićanice) ili *dupli* (četiri nićanice). Vreće i *bisage* tkalo se s dvije nićanice, vunu s četiri, a malo vještiji tkalci i s osam nićanica.⁶

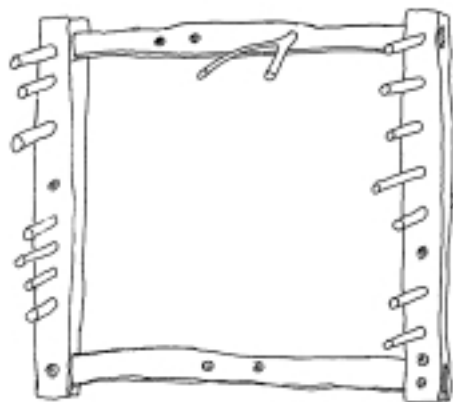
Tkalci su u Istri sami *snovali* tj. određivali buduću širinu platna. *Snovalo* se na okviru od drvenih greda - *snovači* prislonjenoj uza zid, po kojem su na gredama utaknuti klinovi. Na gornjoj vodoravnoj gredi utaknut je rašljast komad drveta, na kojem je tkalac *križao* niti. *Snovača* je mogla biti različitih dimenzija. Tkalac je *sno-va*o ovisno o širini koju je trebao raditi. *Snova*o je onoliko puta koliko je niti bilo potrebno za željenu tkaninu, a dužinu je određivao po klinovima. Tako je za vreće niti osnove proveo kroz 18 naizmjeničnih rupica na *češlj*evima i kroz 18 na *karteli*, za platno kroz 22 rupice, ovisno o onom što je želio tkati. Svaki tip tkanja, za *lan-cune*, za *vriće*, za vunu ili za lan zahtijevao je različitu *kartelu*, *češlje*, a po tome i različito *snovanje*.

Crtež 4. Arsen Pletenac

Tehnički naziv: Okvir za snovanje

Naziv u dijalektu: *Snovača*

Nasnovane niti povezale bi se na mjestu na kojima su bile skrižane i onda bi se skidale sa *snovače* poput lanca. Niti su morale biti povezane da se ne pomiješaju i raspletu - *raskrosnaju*. Tkalci su imali više parova *češlji* i *kartela* kroz koje su već bile provučene - *prodite* niti, tako da je svaki par *češlji* i njima pripadajuća *kartela* bio za različitu vrstu tkanja.

⁶U Istri je sredinom 20. stoljeća samo pokojni Romano Maretić iz Šoštara pored Žminja rekao kako je s osam nićanica tkao kompliciranije uzorke.

Klupka su bila posložena u drvenu tkalačku kutiju - *škatulu ili kašetu za snovat* koja je imala određen broj pregrada u kojima su stajala klupka. *Škatula* je imala i ručku oko koje je bila omotana jedna špaga (Brinjani). Ispod te špage provlačile su se niti svakog od klupka kako se ne bi međusobno pomiješale. S tim je nitima tkalac počeo snovati.

Niti je trebalo prstima prebirati - *prebrati* svaki put kada bi se došlo do rašljastog dijela - *rogi* i zatim na njima *skrižati* niti. One su se zatim spuštale po klinovima, ovisno o željenoj dužini, te ih se na dva klina obrnulo i počelo snovati natrag. Bilo je izuzetno važno da se u tom poslu ne pogriješi, zato što se svaka pogreška očitovala u tkanju. Ukoliko bi tkalac pri snovanju nitima obišao klin s krive strane i nastavio snovati, takva bi se pogreška nazivala *konj* i cijelo bi snovanje propalo.

Nando Brajković iz Čipri (Pazinština) sjeća se da se tkalcu posao snovanja nije zasebno plaćao. Kako bez snovanja nije mogao tkati, morao je snovati otprilike jednom tjedno - "*Znači dela je za nič*". Širina platna koja je služila kao mjera bila je jedan lakat i iznosila 69-70 cm. Sami tkalci priznaju da se računalo 69 cm, iako je službeno bilo 70 cm. Kao mjera im je služio drveni štap koji je bio označen - *sinjan*. Nakon snovanja bilo je potrebno namotati niti osnove na vratilo - *vrtilo*. To je radilo troje ljudi - jedan je raspoređivao niti pomoću pomagala koje se zvalo *grablje*, a izgledalo je poput rešetke kojoj je gornji kraj pomičan. Niti osnove stavljao je u jedan utor na *grabljama* i tako ih rasporedio. Kad bi to bilo gotovo, trebalo je nit namotati na vratilo. Špagom bi povezali kraj nasnovanih niti i jedan čovjek bi čvrsto držao špagu i malo po malo je otpuštao, a drugi bi pomičući *palicu* namatao niti osnove na stražnje vratilo. Nakon toga, trebalo je te niti - *žice* provući kroz *češalj*. Niti su se prerezale i zatim vezale jedna po jedna s onima koje su već bile provedene kroz *češalj* i *kartelu*. Dobar je *vezač* taj posao radio oko dva do tri sata. Romano Maretić tvrdi da je on mogao to napraviti za sat vremena, jer se učio kod jednog od najboljih u tome - Tone Maretića. Čvorovi koji bi nastali pri vezanju provukli bi se kroz *češalj* i *kartelu*, nakon čega bi tkalac mogao započeti tkanje. Snovanje se smatralo najtežim i najvažnijim dijelom u pripremi za tkanje. Majstor tkalac držao bi naučnika i do tri godine, a tek bi ga zadnjih pola godine naukovanja naučio snovati. Ne bi ga naučio tome ranije, jer bi ga on onda mogao napustiti. Isto tako, Ivan Voščon kaže da su naučnici obično tkali, a tkalac samo snovao.

Od lana su se radili ručnici - *šugamani*, najčešće s *kockastim* uzorkom koji su tkalci nazivali *mandule*, a radile su se na šest ili osam nićanica. Od lana su u Žminjštini bogatiji ljudi izrađivali i *lancune*. Lan je bio mekaniji i nježniji, dok je platno od konoplje bilo grublje. Jedan od tkalaca čak je ispričao kako su si djevojke, kada bi htjele biti rumene, trljale obraze konopljom.

Tkalci iz Žminjštine nisu bili složni oko toga je li se moglo živjeti od tkanja. Romano Maretić je tvrdio da su mogli živjeti čak i bolje od većine stanovništva, dok je Mario Hrelja bio suprotnog mišljenja ističući da se ipak uglavnom živjelo od poljoprivrede. Usporedbe radi, on je tvrdio da je jedan rudar mogao uzdržavati veću obitelj svojim radom, a tkalac nije. Međutim, Romano Maretić se sjeća kako je zarađivao bolje od rudara.

Tkalcu je trebao otprilike jedan sat da napravi jedan lakat (to je djelomice ovisilo i o tome koliko mu se kidala nit). U jednom je danu, po kazivanju Maria Hrelje, tkalac mogao napraviti oko 10 *lakata*, ponekad i više - 12, 13, ovisno o predivu. Nit koja bi pukla morala se ponovno pronaći, provući kroz *češlje* i *kartelu* te vezati.

Tkalci obično ne bi radili na blagdane i nedjelje, iako kažu kako je to više bilo zbog poštovanja prema starijima. Ipak, radilo se ukoliko je bila potreba. Tkalci su nastojali što kvalitetnije otkati platno kako bi im se naručitelji vraćali. Pri tome ističu kako je za kvalitetno platno bilo jako važno čvrsto zbijati potku. Ako se nije dobro zbijalo, niti bi s vidjele, a rijetko tkanje nije bilo dobro. Svaki je tkalac tkao za *svoje* područje. Tako je, na primjer, sredinom 20. stoljeća u Žminju desetak tkalaca tkalo za čitavu Žminjštinu, područje Kanfanara i Barbanštinu, a u Šoštariima, nedaleko Žminja, tkali su za Lindar, Gračišće, Pazinštinu, ali i Žminjštinu. Nando Ferdinand Brajković iz Čipri pored Pazina tkao je za ljude iz Tinjanštine, čak i Žminjštine, te područje Pazinskog polja. Ističe kako su ljudi *od* Čerišnjevica, mjesta u blizini Čipri, nosili pređu tkalcu u Senj.⁷ Svi su oni uglavnom tkali *lancune*, *šugamane*, *intimele*, *tepihe* - *tapete*, *bisage* i sl.

Ako bi tkalcu ostalo viška prediva od nekog naručitelja, on bi to i zadržao. Običaj je bio da žene ostave tkalcu dva do tri klupka više, te je on tako stvarao svoju rezervu. Tako je imao različite vrste prediva u zalihama koje je mogao koristiti u slučaju da je nekomu manjkalo pređe za dovršiti naručeno. Zanimljiv je način na koji bi tkalac opravdao uzimanje preostalih klupaka (s obzirom da je poneki put tkalac uzeo klupko i bez znanja naručitelja). Mario Hrelja i Romano Maretić ispričali su kako bi klupko prvo bacili prema stropu i upitali:

"Ajde ćeš ga Bog?" - "Je palo doli."

Zatim bi bacili klupko u pod i rekli:

"Ćeš ga ti vrag?" - "Ni vrag ga ni stija."

"Neće ga Bog, neće ga Vrag, ću ga ja!"

ili u kraćoj varijanti :

Ćeš ga Bog?

Ćeš ga Vrag?

Ću ga ja!

Kazivači ističu kako se sve odvijalo u šaljivom tonu. Klupko bi zadržali, kažu, jer je gotovo uvijek od svakog ostalo poneko klupko - *klobak osta*. Od te rezerve nisu samo dovršavali narudžbe, već su i sami izrađivali *bisage* ili nešto drugo, pa prodavali zainteresiranima. Tako Mario Hrelja kaže kako su k njemu u Žminj često dolazili ljudi iz Rovinja ili Rovinjskog Sela i pitali "Majstore, imaš koje bisage, a ja sam uvijek ima spremno". Tako bi tkalci ostvarili dodatnu zaradu. Romano Maretić je k tome nadodao kako su bisage davali: "Anka daje za lepe ženske". Isto su tako i po sajmovima prodavali na taj način dobiven višak proizvoda.

⁷ Istarsko selo u blizini Čipri.

Zaključak

Tekstilno rukotvorstvo u Istri preživjelo je do u drugu polovicu 20. stoljeća, kada je pojavom industrijalizacije i suvremene tekstilne industrije taj zanat počeo zamirati. Tako je, na primjer, na području Pazinštine tvornica tekstila "Pazinka" preuzela vodstvo u proizvodnji tekstila, pa su se i mnogi tkalci zaposlili u njoj i napustili svoj dotadašnji zanat. U toj posljednjoj fazi tekstilno rukotvorstvo bilo je znatno reducirano i svedeno na najmanju mjeru. Proizvodili su se samo jednostavniji tekstilni predmeti poput posteljine, tepiha, vreća, *bisaga*, i to za znatno manji broj naručitelja. Taj je zanat na kraju potpuno zamro. Nekolicina tkalaca, poluprofesionalnih obrtnika, koji su nastavili tkati i poslije Drugoga svjetskog rata, još uvijek se rado sjećaju svojega nekadašnjeg posla. Nažalost, svijest o vrijednosti građe koju su posjedovali vrlo je niska. Tako su oni sami bacili ili spalili većinu predmeta za proizvodnju tekstila. Samo je nekolicina tijekom 1960-ih godina prodala svoju opremu Etnografskom muzeju Istre, a neki su građu prodali i seoskim domaćinstvima koja se bave agroturizmom.

Projektom "Tkanje u Istri", Etnografski muzej Istre nastoji revitalizirati ovaj tradicijski obrt. Naš je cilj višestruk. Ponajprije želimo upoznati mlađe generacije s tradicijskim obrtima u Istri. Nadalje, želimo ojačati svijest lokalnog stanovništva o vrijednosti takvih djelatnosti, te o nužnosti očuvanja tradicijske baštine kao bitne sastavnice lokalnog identiteta. Slijedeći suvremene muzeološke pravce razvoja, posjetiteljima Etnografskog muzeja Istre želimo, pored izložbi, ponuditi nove sadržaje poput radionica u kojim mogu aktivno sudjelovati. Isto tako, daljnjim ćemo istraživanjima nastojati proširiti naša saznanja o tekstilnom rukotvorstvu u Istri.

Literatura

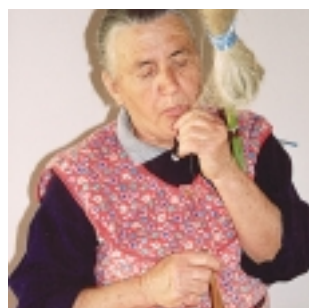
- Eckhel, Nerina (1988) Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila u: ur. J. Milićević, Josip (1987) Istarsko rukotvorstvo, doktorska disertacija, Ljubljana
- Radauš-Ribarić, D. Rihtman-Auguštin, Čarolija niti, str. 25-41, Zagreb, Muzejsko galerijski centar
- Radauš-Ribarić, Jelka (1972) Materijalna kultura Istre kao odraz narodnog života i stvaralaštva, u Rad kongresa SUFJ, Zagreb
- Radauš-Ribarić, Jelka (1988) O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vjekove u: ur. J. Radauš-Ribarić, D. Rihtman-Auguštin, Čarolija niti, str. 13-25, Zagreb, Muzejsko galerijski centar
- Radauš-Ribarić, Jelka (1997) Ženska narodna nošnja u Istri, Pazin, "Josip Turčinović", Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku

4.01

4.02

4.03

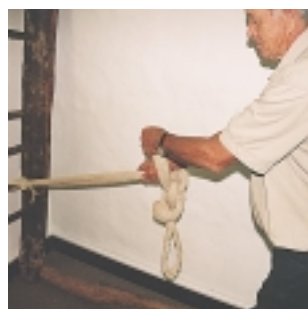
4.04

4.05

4.06

4.07

4.08

4.09

4.10